

VEZLJIVOST KOT POMENSKO- SKLADENJSKA ORGANIZACIJSKA ZMOŽNOST NEGLAGOLSKIH BESED

ANDREJA ŽELE

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija, andreja.zele@ff.uni-lj.si
Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede,
Ljubljana, Slovenija, andrejaz@zrc-sazu.si

Sinopsis Poleg izhodiščne glagolske vezljivosti imamo tudi neglagolsko vezljivost zlasti pridevnikov in samostalnikov, in njihova vezljivostna razvitost se izraža pretežno v besednih zvezah. Pri neglagolski vezljivosti torej govorimo o pomenski zmožnosti besed uvajati razmerja (nasproti z družljivostjo, ki izraža zmožnost obstoja razmerja). Zaradi svojih razmerijskih pomenskih lastnosti lahko ti razmerijski pridevniki in samostalniki v rabi skladenjsko-pomensko zamenjujejo tudi glagole. V nasprotju s samostalniško vezljivostjo, ki izraža objektivno vrstno vrednotenje, pridevniška vezljivost uvaja pretežno subjektivno relativno vrednotenje. Na splošno se samostalniška razmerja vežejo na zunanje okoliščine in pridevniška razmerja na notranje okoliščine.

Ključne besede:

vezljivost,
samostalniki,
pridevniki,
predlogi,
pomensko-
skladenjske
lastnosti

VALENCY AS THE SEMANTIC- SYNTACTIC ORGANISATIONAL ABILITY OF NON-VERBAL WORDS

ANDREJA ŽELE

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Ljubljana, Slovenia, andreja.zele@ff.uni-lj.si
Slovenian Academy of Sciences and Arts, Section II of Philological and Literary
Sciences, Ljubljana, Slovenia, andrejaz@zrc-sazu.si

Abstract In addition to the basic valency of verbs, there exists the non-verbal valency of adjectives and nouns, whose development in terms of valency is expressed mostly through phrases. Non-verbal valency is, therefore, linked to the semantic ability of words to form relations (as opposed to optionality, which merely expresses the possibility of a relation's existence). Due to their relative-semantic features, such relative adjectives and nouns can, in use, replace verbs syntactically-semantically. While nominal valency expresses an objective classifying evaluation, adjectival valency introduces a mostly subjective relative evaluation. Nominal relations are, therefore, generally linked to exterior circumstances, whereas adjectival relations are linked to interior circumstances.

Keywords:
valency,
nouns,
adjectives,
prepositions,
semantic-syntactic
features

1 Uvod

Predstavljamo in komentiramo možna merila za opredelitev neglagolske vežljivosti v slovenščini. To so tudi vsebinska izhodišča in smernice za že zastavljeni slovar neglagolske vežljivosti v slovenščini. Vključena in obravnavana bo vežljivost neglagolskih besed, tj. besed, ki nimajo kategorialnih značilnosti glagola, in med njimi še zlasti vežljivost neizglagolskih samostalnikov in pridevnikov. V skupino neglagolskih besed prištevamo tudi pomensko-izrazno osamosvojene samostalnike in pridevnike, pri katerih glagoli nimajo oz. nimajo več neposrednega vpliva na izražanje njihove pomenske usmerjenosti; v zvezi s tem bo posebej opozorjeno le na primere, ko se je z odmikom od glagolske motivacije spremenila tudi vežljivost, npr. *vstopnica za koncert* (← vstopiti na koncert), *bojazen/strah pred* (← bati se za).

2 Neglagolska vežljivost: opredelitvena merila

Pri neglagolski vežljivosti lahko govorimo zlasti o pridevnikih in samostalnikih, pri katerih pomeni ne izražajo ali pa so sčasoma izgubili neposredno izglagolsko motivacijo. Pri neglagolski vežljivosti torej govorimo o pomenski zmožnosti besed **uvajati** in **razvijati razmerja** (nasproti z družljivostjo, ki izraža **zmožnost obstoja razmerja**).

Za te pridevnike in samostalnike je torej tipično, da 1) v pomenu vključujejo razmerijsko pomensko lastnost, ki omogoča uvajanje oz. vzpostavljanje nadaljnega razmerja z drugimi udeleženci in 2) pogosto imajo široko pomensko polje, ki odpira nove pomenske in s tem vežljivostne možnosti. Gre za neke vrste dinamično razmerijsko stanjskost, ki ima tudi vežljivostne lastnosti. In vežljivost lahko pomensko razvijajo tiste neglagolske besede, ki jim lastni pomenski obseg oz. pomenje dopušča, da največkrat v zloženem povedku ob glagolskem primitivu sprožajo nadaljnjo vežljivost.¹

¹ S terminološkega vidika je uporabno in povedno ločevanje češke vežljivostne teorije, prim. Mluvnicé češtiny – Skladba (1987: 39), ki razlikuje med 'glagolsko vežljivostjo' (valence slovesná) in t. i. 'vežljivostno razvitostjo' pridevnikov in izglagolskih pridevnikov/samostalnikov (valenční rozvíjení slovních druhů).

V samostalniških in pridevniških zvezah bosta upoštevana leva in desna vezljivost. Znotraj leve vezljivosti je potrebno poudariti, da tako iz samostalniške kot iz pridevniške vezljivosti izpadejo tisti pravi svojilni pridevniki, ki so pretvorba zgolj priložnostnega vsakokratnega konkretnega (stavkotvornega) prisojegalnega razmerja.

2.1 Slovnično-pomenske lastnosti

Razmerijske skladijskopomenske lastnosti, ki so kot razmerijske in hkrati kategorialne pomenske sestavine lahko vključene v pridevnike in samostalnike, izražajo odnosna (primerjalna), sestavna, prostorska (/ne/smerna), časovna in vzročnostna razmerja. In zato ti razmerijski pridevniki in samostalniki lahko v rabi skladijsko-pomensko zamenjujejo tudi glagole, npr. *dober do vseh*, *beseda o pravicah*, *denar za hrano*, *cena za avto*, *pot na Triglav*, *korak do sreče*, *glas glede razmer* ipd.

2.2 Povedkovodoločilna oz. povedkovniška raba

Potencialno vezljivost tovrstnih razmerijskih pridevnikov in samostalnikov se nakazuje z njihovo pogosto rabo v povedku. Tako 1) razmerijska pomensko-skladijska lastnost pridevnika ali samostalnika kot tudi 2) možnost širokopomenske rabe v povedku posameznemu leksemu odpira tudi (večje) možnosti prostomorfemske rabe, npr. *biti dober za*, *biti gluh za*, *biti človek za akcijo*. Njihov pomen v povedku se omeji na določeno stanje, razmerijsko lastnost, dejavnost; z možnostjo izražanja tudi intenzivnosti oz. stopnje stanja ali dejavnosti je poudarjen tudi naklon oz. vrednotenje.

Sicer pa katero koli razmerje stanja, dejavnosti ali katere koli razmerijske lastnosti lahko izražajo 1) celostno ali necelostno oz. omejeno vrednotenje znotraj istega denotata, npr. *človek za ta svet*, *film za odrasle*, *dober za astronauta*, *lesen v stikih* ali 2) vrednotenje med denotati, ki je namensko, ciljno, stopenjsko, situacijsko, položajsko, npr. *mesto za invalide*, *sedež v parlamentu*, *meden za mediji*, *štor pri dekletih* ipd.

2.3 Opredelitvena merila za nosilke neglagolske vežljivosti

Pri presojanju sinhrono neglagolske vežljivosti bo treba upoštevati **a)** vidik tvorjenosti, **b)** vidik pomenotvorja, tj. širokopomenskosti, tvorbe novih pomenov in zmožnosti pomenskih prenosov, in **c)** s prejšnjim povezan vidik skladenjskopomenske podobnosti ali zamenljivosti z glagolom v povedku, npr. *pot* 'usmerjeno premikati se', *knjiga* 'napisati', *beseda* 'govoriti', *cena* 'vrednotiti'. V obravnavo neglagolske vežljivosti so vključene tudi tiste posredno (navadno prek pridevnika) tvorjene izglagolske tvorjenke, ki glede na besedotvorni pomen praviloma spremenijo izhodiščno vežljivost, npr. *bojažen pred*, *vstopnica za koncert*, *služba za stike z javnostjo* ipd. Vedno bolj zastopan in s tem tudi pomembnejši je **č)** vidik prevzetosti: z izgubo neposredno izražene (istokorenske) izglagolske motivacije oz. z zabrisano izglagolsko motivacijo vsaj določene prevzete besede sinhrona raba ne more (več) obravnavati kot izglagolske, npr. *abonma*, *ideja*, *teorija*, *tradicija* ipd.

3 Besednozvezna vežljivost: vežljive zveze s samostalniškim ali pridevniškim jedrom

Osnovno vprašanje je, katere samostalniške in pridevniške besedne zveze so vežljive in kako oz. po čem se ločujejo od nevežljivih besednih zvez.

Potrjuje se, **1)** da **vežljive samostalnike označujejo** ustaljene ali stalne zveze z vrstnim pridevnikom, in ne npr. s svojilnim ali lastnostnim; vrstni pridevniki so torej rezultat samostalniške predmetne in osebkove vežljivosti, *šolska pot*, *blagovna cena*, **2)** obratno pa **vežljivost pridevnikov odpirajo in omogočajo** stanjske lastnosti oz. so potencialno vežljivi zlasti lastnostni stanjski pridevniki, in ne vrstni ali svojilni pridevniki, ki s svojo zoženo (izsamostalniško) pomenskostjo zgolj natančneje določajo samostalniške odnosnice in so potemtakem (pretvorbeni) udeleženski del samostalniške vežljivosti. Potrebno je poudariti, da tako iz samostalniške kot iz pridevniške vežljivosti izpadejo svojilni pridevniki, ki so pretvorba prisojevalnega razmerja med osebkami in povedki, npr. *otrokov čevelj* vs. *otroški čevelj*.

Znotraj neglagolske vežljivosti so bistveni del pretvorbeneo-tvorbenega procesa predlogi, ki kot prvotni globinski prislovi lahko izražajo različna razmerja, npr. *okras za na steno*. Izhodiščno izražajo relativni prislovni pomen, ki je hkrati razmerijski pomen – s tem da prvotna prostorska prislovnost ostaja pri glagolu, razmerijski

pomen pa se izrazno konkretizira šele v predložnih zvezah,² npr. *klepetati o – klepet o* : *priiti na klepet* 'udeležiti se klepeta' : *biti na klepetu* 'prisostvovati klepetu'. Torej predlog kot izhodiščno prosti glagolski morfem prvenstveno upravlja s prostorom³ in pri prehodu iz glagolske dinamične usmerjevalnorazmerne vloge v samostalniško statično predložno zvezo⁴ zlasti vsebinsko in lastnostno konkretizira prostor – t. i. statična ali dinamična vezljivostna vrednost povedka se prenaša tudi na predlog (posledica drugotne statične ali dinamične predložne vezljivosti je predložna mestnost ali usmerjenost), npr. *hiteti na vrt* ← 'hiteti, da priiti na vrt', *sedeti na vrtu* ← 'sedeti in se nahajati na vrtu'.

3.1 Vezljive zveze s samostalniškim jedrom

Vezljive samostalnice označujejo ustaljene ali stalne zveze z vrstnim ali katerim drugim nesvojljnim oz. nelastnostnim pridevnikom, npr. *družbeno denarno nakažilo za bolnišnice, občinska nagrada za delo*. Svojina namreč najpogosteje izraža konkretno in hkrati priložnostno prisojevalno razmerje, zato ne more biti rezultat vezljivosti samostalniškega jedra. Šele prehod konkretne aktualne svojine v splošno (trajnejšo) množinsko svojino omogoča prehod v navadno splošnost in s tem tudi v vrstnost); vrstni ali razmerni nesvojljni pridevniki so torej lahko rezultat razmerij (odnosnih, primerjalnih, sestavnih, prostorskih /ne/smernih, časovnih, vzročnostnih), ki jih lahko vzpostavlja samostalniška odnosnica v predmetni in osebkovi vlogi; potencialno vezljivi polnopomenski samostalniki so navadno v zvezi s primitivnimi ali temeljnimi splošnopomenskimi glagoli. Ravno ustaljenost samostalniške besedne zveze pa omogoča razmišljati tudi o pretvorbi prisojevalnega razmerja v vrstni pridevnik (leve vezljivosti je seveda s pretvorbenega vidika manj).

² Predlog je prvenstveno prislovni morfem glagola. Kot prislovni morfem je razmerijsko in lastnostno usmerjan od glagola oz. povedka, hkrati pa predlog prislovno usmerja samostalnik (*Hukumova* 1979: 116).

Prislovnost predloga oz. stopnja njegove avtohtone prislovnosti se najbolj jasno izraža ob glagolu *biti*, ki premore najširši pomenski obseg. Sicer pa si splošni pomen predloga lahko razlagamo kot nek relativni/razmerijski prislovni (prvotno prostorski) pomen, ki ga upravlja konkretna skladijska raba slovnice, zato ga splošno opredelujemo tudi kot slovnčni pomen.

³ Pomenska kategorija prostora je kot morfosintaktični pojav izražena s predlogom oz. predložno zvezo; na to slovnčno možnost izražanja prostora opozori Piper (?2001: 65–), pri obravnavi »kategorije prostora u predložkim adverbijalima (= predložsko-padežne konstrukcije sa adverbijalnom funkcijom)«. Predložne zveze upravičeno označi kot najbolj razširjen podsistem izražanja prostorskih razmerij v slovanskih jezikih.

⁴ Predlog z glagolom na eni strani in predložno zvezo na drugi strani lahko izraža dinamično ali statično okoliščino.

3.1.1 Samostalniška vezljivost

Nosilci vezljivosti. Sinhrono netvorjeni samostalniki tipa *ideja, osnova, pojem, načrt, račun, reklama, temelj*, ki imajo široki ali splošni pomen, so tudi pomenotvorni in zato zmožni pomenskih prenosov v jezikovne metafore s pomenom dogodka, stanja, npr. *odprto pismo* 'objava, izjava', *darilno pismo* 'pogodba', *okrogla miza* 'javni posvet' ipd. Torej so netvorjeni samostalniki kot nosilci neglagolske vezljivosti hkrati tudi tisti, ki so s svojim razmernim oz. odnosnim pomenom **zmožni tvoriti stalne besedne zveze**. Možni inherentni razmerijski pomen se kaže v primerih: *orodje za, sredstvo proti, prostor za, smer proti*, ipd.

Z vidika tvorjenosti so potencialni nosilci neglagolske vezljivosti izpridevniški samostalniki in samostalniške sestavljenke. Nosilci neglagolske vezljivosti so zlasti izpridevniški samostalniki (IzpridSam) tipa *dobrota, lenoba*, posredno pa glagolsko vezljivost že vključujejo npr. primeri *pripravljenost*. Izglagolska tvorjenost prek pridevniške v samostalniško je tudi pri primerih *vstopnica* < 'vstopna karta' ali *voznica* < 'vozna karta'. Sicer pa imajo med izglagolskimi samostalniškimi tvorjenkami še največ možnosti metonimičnega prehoda v novo neglagolsko vezljivost (in s tem možnost izgube neposredne sinhrono glagolske vezljivosti) izglagolski samostalniki s pomenom rezultata in sredstva/orodja, npr. *pismo, podatek, potrdilo, potrebščina*.⁵

Tudi samostalniške sestavljenke, s svojo dodano predponskoobrazilno (prislovnorazmerijsko 'ki izraža prislovna razmerja') vrednostjo vzpostavljajo nadaljnjo (dodatno) možno vezljivost, npr. *nevojak, nadučitelj, nadčlovek, nadrejeni* (nasproti neposrednemu izglagolskemu *nadžornik*).

Udeleženci vezljivosti. Za stalne ali vsaj ustaljene besedne zveze so potrebni vrstni pridevniki, ki pretvorbno izražajo pretežno desno vezljivost, leva vezljivost samostalnikov pa je možna le pri nepravi svojini (mora vzpostavljati nesvojilna trajnejša razmerja); leva vezljivost⁶ samostalnikov se torej lahko vzpostavi pri izražanju sestavinske ali razmerne pripadnosti ali ko prava konkretna aktualna

⁵ Pri izglagolskih samostalniških tvorjenkah z besedotvornimi pomeni vršilca dejanja, rezultata dejanja, sredstva/orodja dejanja, tudi mesta in časa dejanja, so udeleženske vloge že določene – tovrstne tvorjenke so, tako kot vrstni pridevniki ob neglagolskem nosilcu vezljivosti, lahko zgolj določila oz. dopolnila možnim nosilcem neglagolske vezljivosti.

⁶ Tudi sicer prisojevalno razmerje prvotno izraža predvsem običajno konkretno aktualno priložnostno lastnost, zato ne more biti stalna intenca samostalnika; v stalno vezljivostno lastnost je usmerjeno predikacijsko razmerje, ko izraža pripadnostno sestavinsko ali razmerno lastnost tipa *ježeva bodica, očetov brat* ipd.

svojina preide v splošno trajnejšo svojino in s tem že uveljavlja splošnejša razmerja in hkrati tudi že vrstnost (*otroški stol* 'stol za otroka/otroke', *otroški jok* 'jok otrok' *pomladni/jesenski dež* ← dež pomladi / dež v jeseni); pri nestalnih samostalniških zvezah pa je sicer navadna neobvezna leva vezljivost, npr. *otrokov jok*, ki izraža aktualno konkretno razmerje.

V nasprotju s **samostalniško vezljivostjo**, ki izraža zlasti **objektivno vrstno vrednotenje**, **pridevniška vezljivost** uvaja pretežno **subjektivno relativno vrednotenje**. Na splošno se samostalniška razmerja vežejo na zunanje okoliščine in pridevniška razmerja na notranje okoliščine.

3.2 Vezljive zveze s pridevniškim jedrom

Vezljivost pridevnikov odpirajo in omogočajo stanjske lastnosti kot posledica oz. rezultat ali lastnost glagolskega dejanja. Stanjski pridevniki izkazujejo večjo vezanost na povedkovniško vlogo z vprašalnico *v kakšnem stanju?*. Na privzete glagolske lastnosti pridevnikov stanjskih lastnosti kaže tudi možnost druženja s prislovi stopnje tipa *zelo, skoraj, bolj, precej* v npr. *zelo/skoraj/bolj/precej gluh*, *zelo/bolj/precej bolan*, s katerimi se izraža spremenjena stopnja intenzivnosti določene lastnosti in razmernega stanja, in tako da je od skladenjskih kategorialnih lastnosti poudarjen zlasti naklon (Vidovič Muha 2000: 33, 38).

3.2.1 Pridevniška vezljivost

Nosilci vezljivosti. Sinhrono netvorjeni pridevniki kot nosilci neglagolske vezljivosti so tisti, pri katerih ni več možno zaznati neposredne glagolske ali samostalniške motivacije; imajo pa glagolske kategorialne lastnosti, npr. stanjsko lastnost, ki jim omogočajo vezljivost, npr. *bled, star, mehek, gost*.⁷ Pomenskoskladenjsko so to pridevniki, ki izražajo splošne lastnosti (tudi merne lastnosti: kako, koliko), npr. *dober, star, grd, jasen, velik, debel, globok, stanjski pridevniki*, npr. *mrtev, nag, bolan, ježen, dolžen, kasen*, in snovni pridevniki, npr. *lesen, kakavov, mlečen, ki prehajajo tudi v lastnost – naštetih pridevnikov za dosego pomenske zadostnosti in skladenjske zasičenosti (Vidovič Muha 1978: 256–257) potrebujejo vezljivo dopolnilo, ki doda razločevalno lastnost, ki je hkrati lahko tudi relativna ocena oz. ovrednotenje. Merilo*

⁷ Pridevniki stanja lahko izražajo stanje kot posledico glagolskega dejanja, npr. *bledi* → *zbledi* → *je bled*, zato je za njih značilna povedkovodoločilna vloga z možnostjo nadaljnje vezljivosti v smislu pomenskoskladenjske zapolnitve (Vidovič Muha 1978: 261–262).

vezljivega pridevnika je torej njegova zmožnost imeti desno (predložno) samostalniško ali prislovno dopolnilo in levo obveznovezljivo dopolnilo, slednje je skladenjskopomensko pomembno še zlasti v primerih, ko sta živost in človeškost bistveni oz. odločujoči za pomen vezljivega pridevnika, npr. *nor*, *divji* ipd.; hkrati zgoraj naštete lastnosti tem pridevnikom kot potencialnim nosilcem pridevniške vezljivosti preprečujejo, da bi lahko bili v vlogi vezljivih dopolnil samostalniškimi odnosnicam.

Tipični nosilci pridevniške vezljivosti so stanjski pridevniki s prevladujočim razmernostanjskim skladenjskim pomenom (ki ga dodatno potrjuje še prostopredložnomorfemska raba): **a) meritve/mere**: *biti oddaljen od (koga/česa)*, *biti prisoten (pri kom/čem)*, *biti skupen (komu/čemu)*, *biti prost/poln (koga/česa)*, *biti odprt (za koga/kaj)*; **b) primerjave**: *biti isti/enak (kot kdo/kaj/s kom/čim)*, *biti enak za (koga/kaj)*, *biti odvisen od (koga/česa)*, *biti podoben (komu/čemu)*; in **c) vrednotenja lastnosti/stanja**: *biti očiten/jasen/znan (komu)*, *biti zmožen (česa)*, *biti nagnjen k/h (čemu/komu)*, *biti radoveden za (koga/kaj)*, *biti ponosen na (koga/kaj)*, *biti nujen/obvezen/primeren/upravičen/pomemben za (koga/kaj)*, *biti izkušen/zadovoljen/nepošten/pravičen/ljubezniv s (kom/čim)*.

Tvorjeni pridevniki kot nosilci vezljivosti so lahko tudi pridevniške sestavljenke, npr. *nelep*, *nemajhen*, *prastar*, *prestar*, ali izsamostalniške pridevniške izpeljanke, npr. *jetičen*, *mrzel*, *jezen*, *dolžen* ipd.

Pri predložnomorfemskih pridevniki v zloženem povedku izrazito prevladuje tožilniška vezava: *Ves divji je nanj*, *Je dober za delo*, *Jezen je na vse*, *Je nor na konje*, *Udarjen je na denar*, *Je len za bojo*, *Je pomemben za razvoj*, *Je pridn za učenje*, *Je pripraven za delo*, *Je rojen za to vlogo*, *Je zrel za šolo*, *Je prisiljen v sodelovanje*.

Različnoslonsko vezavo pa imajo lahko pridevniki kot *enak*, *domač*: *Zakon je enak za vse*, *Je enak po zakonu*, *Je enak pred zakonom*, *Je enak z drugimi*, *Je domač*, *Je domač pri njih/z njimi*.

Udeleženci vezljivosti. Nasproti pa so vrstni pridevniki ravno zaradi svoje (navadno izsamostalniške ali izglagolske) motiviranosti ne potrebujejo dopolnil oz. nimajo lastne vezljivosti, zato pa lahko vezljivostno dopolnjujejo ustrezne samostalnike.

Izsamostalniški pridevniki (IzsamPrid) so pretežno vrstni pridevniki in so zaradi tovrstne motiviranosti lahko zgolj udeleženci vezljivosti ob samostalniškem jedru besedne zveze.

Potrebno je poudariti, da tako iz samostalniške kot iz pridevniške obvezne vezljivosti izpadejo pravi svojilni pridevniki, ker so pretvorba vsakokratnega konkretnega priložnostnega (stavkotvornega) prisojevalnega razmerja; vloga priložnostnega skladenjskega pomena uvršča prave svojilne pridevnike med leva neobvezna dopolnila. Poleg vrstnih pridevnikov pa imajo vlogo potencialnih obveznovezljivih dopolnil lahko še razmerni/odnosni pridevniki tipa *gozdni sadež*, *gozdna pot*, razmerno stanjski pridevniki tipa *očetov brat*, *sosedov sin*, nesvojilni pridevniki stanjske lastnosti *voznikova prednost*, *otrokova neučakanost* in nelastninski sestavnosvojilni pridevniki tipa *ježeva bodica*, *orehova lupina*, *blevski žid* ipd.

3.3 Prislovna vezljivost

Primerjalno s samostalniško in pridevniško vezljivostjo je prislovna vezljivost (še) bolj drugotna. Še posebej, ker ne moremo mimo dejstva, da so prislovi pomensko in skladenjskofunkcijsko povezani z glagoli. Tako o neglagolski vezljivosti lahko govorimo pri izsamostalniških prislovih tipa *doma v doma v mestu* ali pri veliko pogostejših izpridevniških prislovnih kot *dobro za*, *lepo za*, *križem po*, *prijetno z*, *veselo z* ipd.

Vezljivi so lahko tudi prislovi v predložnih vlogah: tovrstni s predlogi istopisni prislovi so npr. *zraven*, *blizu*, *zunaj*, *znotraj*, *poleg*, *vzdolž*, *okoli*, *mimo*, *skozí*, *čez*, *preko*, *na(s)proti*, *spredaj*, *spodaj*, *zgoraj*, *sredi* v zvezi *zraven/blizu/znotraj/.../stavbe* itd.

4 Slovenska neglagolska vežljivost v slovarju

Slovar bo predstavil vežljivost pridevnikov in samostalnikov, pri katerih ni več izražena neposredna glagolska motivacija. Torej o neglagolski vežljivosti lahko govorimo zlasti pri sinhrono neglagolskih pridevnikih, samostalnikih in prislovih.⁸

4.1 Merila za izbor iztočnic kot nosilk neglagolske vežljivosti

Pri presojanju sinhrono neglagolske vežljivosti bo torej treba upoštevati tvorjenost in z njo povezane pomenotvorne zmožnosti leksema, ki povečujejo njegovo širokopomenskost in zmožnost pomenskih prenosov. S tem se neglagolskemu leksemu povečujejo tudi skladenjske zmožnosti in s tem tudi večja skladenjskopomenska podobnost z glagolom in možnost zamenljivosti z glagolom v povedku, npr. *pot* 'usmerjeno premikati se', *beseda* 'govoriti', *cena* 'vrednotiti'.

Za celovitejšo predstavitev neglagolske vežljivosti so pomembne tudi tiste izglagolske tvorjenke, ki so pretežno posredno izglagolske (tj. prek pridevniške rabe) in ki glede na besedotvorni pomen lahko spremenijo izhodiščno vežljivost, npr. *bojazen pred*, *vstopnica za koncert*, *služba za stike z javnostjo* ipd. Sicer pa imajo pri izglagolskih samostalniških tvorjenkah še največ možnosti za neglagolsko vežljivost tiste z besedotvornima pomenoma rezultata ali sredstva oz. orodja.

Izglagolska motivacija se pogosto zabriše pri prevzeti leksiki: njihovo izglagolskost lahko izražajo oz. nakazujejo vežljivostne zmožnosti, npr. *abonma za*, *ideja o*, *teorija o*, *tradicija v/pri*.

4.2 Slovarski (vzorčni) prikazi neglagolske vežljivosti

človek -čka

samostalnik moškega spola

1. navadno v povedku bitje, ki lahko misli, govori, izraža čustva

○ **biti človek**

- Preganja me občutek, da še vedno ne znam biti ČLOVEK.

⁸ Iz pridevniške in samostalniške vežljivosti so izločeni števniki, ki prvenstveno izražajo skladenjsko kategorijo (in ne pomensko) in zato lahko količinsko določijo ali modificirajo kateri koli samostalnik, npr. *tri ženske*, *tri lepote*, *tri moke* ipd.

Unija sama pa gleda na človekove pravice strogo legalistično: za njihovo uživanje ni dovolj biti človek, biti moraš

- človek s statusom.
- 2. oseba, kot nosilec določenih telesnih ali duševnih lastnosti, zmožnosti
 - **človek česa**
 - človek dejanj
 - človek akcije
 - človek dialoga
 - človek prihodnosti
 - človek trenutka
 - človek miru
 - človek kontinuitete
 - **človek z/s čim**
 - človek s težavami
 - človek s posebnimi potrebami
 - človek z mnogimi talenti
 - človek z obolenji
 - človek z izobrazbo
 - človek z izkušnjami
 - **človek v čem, kje**
 - človek v stiski
 - človek v visoki starosti
 - človek v vseh starostih
 - človek v veselju
 - **človek za kaj**
 - človek za vodenje
 - človek za funkcije
 - človek za skupna dela
 - človek za delo v upravi/turizmu
 - **človek po čem**
 - človek po možganski kapi
 - **človek brez česa**
 - človek brez domišljije
 - **človek pri čem**
 - človek pri zdravi pameti
 - **človek pod čim**
 - človek pod stresom
 - človek pod vplivom čustev
 - človek pod vplivom alkohola
 - **človek med čim, koliko navadno v množini**
 - ljudje med petinštiridesetim in petdesetim letom

3. oseba glede na položaj, razmerja, odnose
 - **človek *komu/čemu kaj, kako***
 - človek človeku človek/prijatelj
 - človek človeku trgovec
 - človek človeku najboljše zdravilo
 - človek človeku najboljše ogledalo
 - človek človeku v pomoč
 - **človek *na čem***
 - človek na položaju
 - **človek *brez česa***
 - človek brez zaposlitve
 - človek brez doma
 - **človek *iz česa, od kod***
 - človek iz medijskega sveta
 - človek iz sveta zabave
 - človek iz sveta mode/športa/politike
 - **človek *pri čem, kje***
 - človek pri delu
 - **človek *ob čem, kje navadno v množini***
 - ljudje ob meji
 - **človek *čez kaj, kje navadno v množini***
 - ljudje čez mejo
 - **človek *do koga/česa***
 - človek do sočloveka/soljudi
 - človek do narave
 - **človek *proti komu/čemu***
 - človek proti človeku
 - človek proti naravi
 - **človek *pod čim, kje navadno v množini***
 - ljudje pod pragom revščine

Ustaljene zveze

biti človek na mestu, človek človeku volk, odnos človeka do narave, človek skozi čas, navadno v množini ljudje po svetu

Slovar neglagolske veščljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 13. 4. 2021.

bojazen -zni

samostalniki ženskega spola

1. stanje vznemirjenosti zaradi možne ogroženosti
 - **bojazen *pred kom/čim***
 - bojazen pred očetom
 - bojazen pred žensko obiskovalko

- bojazen pred okužbo
- bojazen pred predčasnimi volitvami
- bojazen pred množičnim zapuščanjem države
- **bojazen zaradi/glede koga/česa**
 - bojazen zaradi obolelih
 - bojazen glede konkurence
 - bojazen zaradi rasizma
 - bojazen zaradi zapletov z boleznijo
 - bojazen zaradi alkohola
 - bojazen glede hrupa in smradu
- **bojazen o čem**
 - bojazen o povečanju kriminala
 - bojazen o hitrem zaposlovanju novih ljudi
 - utemeljena bojazen o zasičenosti trga
 - podzavestna bojazen o ogroženosti
 - bojazni o revščini

Ustaljene zveze

izražena bojazen, upravičena bojazen, utemeljena bojazen

Slovar neglagolske vezljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 18. 4. 2021.

defékt -a

samostalnik moškega spola

1. okvara, poškodba, pomanjkljivost, motnja, napaka
 - **defekt česa/koga**
 - defekt zob
 - defekt kolesa
 - defekt srca
 - defekt gena
 - defekti imunosti
 - defekt posameznika
 - **defekt v**
 1. natančneje opredeljena pomanjkljivost, motnja, okvara
 - **defekt v čem/kom, kje**
 - encimski defekti v celicah ščitnice
 - defekti v duševnem razvoju
 - defekti v nadzornem sistemu
 - defekt v materialu
 - defekt v tkivu
 - ključni defekt v gospodarskem mehanizmu

- **defekt z/s**
 1. opredeljena okvara, poškodba
 - **defekt s čim**
 - defekt z razlogom
 - defekt z označbo
 - defekt s posledično srčno okvaro

Ustaljene zveze

genski defekt, prirojeni defekt, sistemski defekt, kozmetični defekt

Slovar neglagolske vešljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 18. 4. 2021.

jezen -zna -o

pridevnik

1. stanje negativnega čustva, ki povzroča odklonilen odnos, razmerje
 - **kdo biti jezen**
 - Bila je zelo jezna, ker stalno nekaj iščem.
 - **kdo biti jezen *kot kdo/kaj***
 - jezen kot ris
 - jezen kot hudič
 - jezen kot pes
 - jezen kot gad
 - **opisati koga kot jeznega**
 - Po prvem srečanju ga je opisal kot zelo jeznega in hkrati zelo smešnega.
2. nasproten kot posledica negativnega čustva in odklonilnega odnosa, razmerja do koga, česa
 - **kdo biti jezen *zaradi koga/česa***
 - jezen zaradi mene
 - jezen zaradi prišlekov
 - jezen zaradi poraza
 - jezen zaradi svoje nemoči
 - jezen zaradi smeti
 - **kdo biti jezen *nad kom/čim***
 - jezen nad učenci
 - jezni nad trgovci
 - jezen nad igro svojih varovancev
 - jezen nad izjavo
 - jezen nad nespretnostjo kolega
 - **kdo biti jezen *po čem***
 - jezen po tekmi
 - jezen po porazu

- **jezen na**
 1. nasproten, ki izraža izrazito odklonilno razmerje do določene osebe, stvari, vsebine
 - **kdo biti jezen *na koga/kaj***
 - jezen na sodnike
 - jezen nase
 - jezen na ves/cel svet
 - Edino kar boste dosegli s kričanjem je, da bodo otroci jezni na vas in vam bodo nasprotovali ali pa živeli v neprestanem strahu pred vami.

Ustaljene zveze

jezen pogled, upravičeno jezen, jezen in razočaran, delati se jeznega

Slovar neglagolske vezljivosti, spletna izdaja, www.fran.si, dostop 18. 4. 2021.

5 Zaključek

Dosedanjo obravnavo neglagolske vezljivosti v slovenščini lahko strnemo v nekaj sklepnih ugotovitev:

– Z neglagolsko vezljivostjo označujemo neke vrste dinamično razmerijsko stanjskost, ki jo lahko pomensko razvijajo tiste neglagolske besede, ki jim lastni pomenski obseg oz. pomenje dopušča, da največkrat v zloženem povedku ob glagolskem primitivu sprožajo nadaljnjo vezljivost.

– Neglagolsko vezljivost lahko sprožajo razmerijske skladenjskopomenske lastnosti, ki so kot razmerijske in hkrati kategorialne pomenske sestavine lahko vključene v pridevnike in samostalnike in izražajo odnosna (primerjalna), sestavna, prostorska (/ne/smerna), časovna in vzročnostna razmerja. In zato ti razmerijski pridevniki in samostalniki lahko v rabi skladenjsko-pomensko zamenjujejo tudi glagole.

– Nosilci samostalniške vezljivosti so lahko tisti samostalniki, ki so s svojim razmernim oz. odnosnim pomenom zmožni tvoriti stalne besedne zveze. Z vidika tvorjenosti so potencialni nosilci neglagolske vezljivosti izpridevniški samostalniki in samostalniške sestavljenke.

Nosilci pridevniške vezljivosti pa so zlasti lastnostni stanjski pridevniki, pri katerih je izraženo stanje lahko posledica glagolskega dejanja. Nasprotno pa vrstni in svojilni pridevniki ne morejo biti nosilci vezljivosti, ker s svojo zoženo izsamostalniško

pomenskostjo lahko zgolj še natančneje določajo samostalniške odnosnice in zato sestavljajo (pretvorbeni) udeleženski del samostalniške vežljivosti.

Literatura

- Fran: *slorarij Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. Dostop aprila in maja 2021 na www.fran.si.
- Gigafida = Korpus Gigafida*. Dostop aprila in maja 2021 na <http://www.gigafida.net/>.
- Gerhard HELBIG, Wolfgang SCHENKEL, 1969: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Norbert MORCINIEC idr., 1995: *Słownik walencyjny czasowników niemieckich i polskich*. Wrocław.
- Serafima E. NIKITINA = Серафима Евгеньевна НИКИТИНА, 1979: О семантическом варьировании русских предлогов – предмет задачи и способ описания. *Семантическое и формальное варьирование*. Ред. В.Н. Ярцева. Институт языкознания. Москва: Наука.
- Jan PETR, František DANĚŠ idr., 1987: *Mluvnice češtiny MČ 3 – Skladba*. Praha: Academia.
- Predrag PIPER, 2001: *Jezyk i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Karl Ernst SOMMERFELDT, Herbert SCHREIBER, 1974: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution Deutscher Adjektive*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Karl Ernst SOMMERFELDT, Herbert SCHREIBER, 1977, 1980: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution der Substantive*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Naďa SVOZILOVÁ, Hana PROUZOVÁ, Anna JIRSOVÁ, 2005: *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: ACADEMIA.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26/3, 253–276.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000, 2012: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Andreja ŽELE, 2001: Tipologija pridevniške vežljivosti. *Jezykoslovní zapiski* 7/1–2, 163–195.
- Andreja ŽELE, 2003: *Glagolska vežljivost: iz teorije v slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Linguistica et philologica*.)
- Andreja ŽELE, 2008: *Vežljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. (Zbirka *Slovarji*.)
- Andreja ŽELE, 2020–: *Slovar neglagolske vežljivosti v slovenščini*. Spletni rastoči slovar na www.fran.si. (Zbirka Fran.) Ur. Kozma Ahačič. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC.

Valency as the Semantic-Syntactic Organisational Ability of Non-Verbal Words

Non-verbal valency is linked to the semantic ability of words to form relations (as opposed to optionality, which merely expresses the possibility of a relation's existence).

Non-verbal valency includes words like *sestra* 'sister', *cesta* 'road', *račun* 'bill', *slab* 'bad', and *zunaj* 'outside', which, according to contemporary semantic-syntactic use, do not have or, rather, no longer have, verbal motivation, meaning that their semantic intention comes from their internal relative semantic components. Much like verbal valency, non-verbal valency is linked to the relations (dynamic and static) formed within the predicate and derived from the predicate. The basic feature and ability of words with non-verbal valency is that their role of subject complement next to the verb *biti* 'be' and other similar verbs within the predicate enables them to create or open valency positions; these relations are typically expressed with prepositions in the role of relative morphemes, for example, *cesta za/proti* 'the road to/towards', *slab za/z/s* 'bad for'. As primarily deep verbal adverbs, prepositions are, thus, treated as the fundamental spatial-relative, as well as a valency feature of non-verbal valency, for example *okras za na steno* 'a decoration for the wall'.

Due to their relative-semantic features, such relative adjectives and nouns can, in use, replace verbs syntactically-semanticly, for example: *dober do vseh* 'good to everyone', *beseda o pravicah* 'a word on rights', *denar za hrano* 'money for food', *cena za avto* 'the price for a car', *pot na Triglav* 'the road to Triglav', *korak do sreče* 'a step towards happiness', *glas glede razmer* 'a word on circumstances', etc. Both the relative semantic-syntactic feature of the adjective or noun and the wide semantic scope of use of the given lexeme, broaden the possibilities of free-morpheme use, for example *biti dober za* 'to be good for', *biti gluha za* 'to be deaf to', *biti človek za akcijo* 'to be a man of action'. Any relation of state or action, or any relative feature can express 1) The integrated or non-integrated (limited) evaluation within the same denotatum, for example *pismo z žigom* 'a letter with a seal', *dober pri sprotnih nalogah* 'good with routine tasks', or 2) Different kinds of (intent-, goal-, degree- situation-, or position-oriented) evaluation between denotata, for example *cesta v zaselek* 'the road to the hamlet', *dober za sodelavce* 'good for coworkers', etc.

Valent nouns are marked by set or fixed phrases with a classifying and non-possessive or non-qualitative adjective, for example *regionalna cesta* 'a regional road', *kreditno pismo* 'a credit note', not with a qualitative or possessive adjective (since possessiveness denotes a predicative relation). Adjectival valency is enabled by features of state, particularly by qualitative adjectives of state, for example *dober v* 'good at', *slab pri* 'bad at', etc.